

Ingrid Bjørnstad

Minner fra Fossen

*– fra oppvekst i maskinistboligen
ved kraftstasjonen i Einunnfossen*

Faren til Ingrid Bjørnstad, Severin Johansen, var maskinist i Folldal Verks kraftstasjon. Severin Johansen var født i Nordreisa og mora Pauline f. Hansen var fra Nord-Lenangen. Som unge kom de sammen med mange andre til Folldal for å bidra til å drive det nye industrieventyret direktør Worm Hirsch Lund hadde ansvaret for på vegne av eiere i London, organisert i The Foldal Copper and Sulphur Comp Ltd.

Elektrisk kraft var en forutsetning, og Einunnfossen ble utbygd i 1907. Familien Johansen kom til Fossen i 1919, og Ingrid er født der i 1927 og bodde der til hun reiste ut i 1942. Å bo ved Fossen var som å bo i en verden for seg. De bodde dessuten i Alvdal kommune, mens arbeiderne for øvrig bodde på Verket og i Folldal kommune. Kanskje Alvdal heller ikke var helt klar over sine innbyggere ved Fossen – i bygdeboka har de alle fall ikke kommet, så langt.

Også i dag produseres det strøm ved Einunna, ved Nord-Østerdal Kraftlag.

Den første maskinistboligen sto nok ferdig samtidig med kraftstasjonen. Det var en solid bolig satt opp i tømmer og i to etasjer, den inneholdt to leiligheter, én på to rom og kjøkken, og én på 4 rom og kjøkken. Og det var innlagt strøm og vann, så på den tiden må dette ha vært en standsmessig bolig. Her bodde maskinistene, og de hadde gratis hus og ved. Mine foreldre bodde her fra 1919. Uthuset inneholdt bl.a. vedskåle, stall og bryggerhus, og også to rom som på sommertid ble benyttet av Verkets arbeidere.

Småjentene er fra v. Ingrid, og Liv Jebens fra Tromsø. Guttene er Leif Strypet og Olav Strålborg, med Ola Kroken mellom seg. Mor Pauline helt til høyre.

Den andre maskinistboligen ble nok satt opp noe senere.

Far, Severin Johansen, begynte ved Follidal Verks kraftstasjon i 1919. Når det gjelder hans arbeidsoppgaver i stasjonen er jeg litt usikker. De hadde vel ansvar for maskinene og sørget for at de ruslet og gikk, og sendte rapporter til Verket pr. telefon, og de hadde oppsyn med vanntilførselen og passet på at belastningen ikke ble for stor.

Da far begynte var det en maskinist som het Brendjord. Han flyttet trolig opp i den nyere maskinistboligen da den sto ferdig. Peder Reitan var fra Folldal og kom som ung mann, nyutdannet i faget ved Trondheim

NTH, muligens midt på 20-tallet eller litt senere.

Ola Kroken var damvokter og hadde nok mange strabasjose turer innover i fjellet til Markbulia og Marsjøen. Senere ble han ansatt som maskinist omlag midt på 30-tallet. Ola hadde hus og familie i Folldal, nærmere Grimsbu, og bodde ikke permanent på Fossen.

Etter at Peder Reitan stiftet familie, flyttet han inn etter familien Brenjord. I nyere tid var Kjell Skredderhaug, min bror Henry Johansen og Erling Røsten maskinister. Peder Reitan sluttet som maskinist og begynte som elektriker på verket da ungene begynte på skolen, men kom tilbake som maskinist i den nye stasjonen på 1950-tallet. Erling Røsten fulgte også med til den nye stasjonen. Men dette var etter at jeg forlengst hadde flyttet for godt fra Fossen.

Henry Johansen ble kreftsyk og døde 38 år gammel, og Kjell Skredderhaug omkom i kraftstasjonen. Han ble funnet i høyspentrommet.

Far fikk pensjon og sluttet. Det var ikke aktuelt for han å bli med over i den nye stasjonen, delvis på grunn av alt det nye som måtte læres, og også på grunn av hans hørselsskade. Fars hørselsskade kom nok av all dur og støy fra maskinene – det var ikke mulig å prate naturlig, en måtte rope alt en orket, helst måtte en gå ut for å snakke sammen. Det fantes ikke noe som het hørselvern den gangen.

Men han fikk bo i maskinistboligen helt til sin siste dag. Han døde uventet 13.mars 1964, 76 år gammel.

Lønns- og arbeidsvilkår

Det var å jobbe lange dager og netter, jeg mener å huske at de hadde 12-timers vakter.

Det ble 3-skiftordning da 8-timersdagen ble innført, og det var nok et stort framskritt.

Ellers var det å arbeide, sove og spise, lite eller ingen fritid og lite i lønningsposen. Folldals Verk Kobber- og Sultekur, ble det sagt. Det var nok ingen dans på roser for de ansatte ved Folldal Verk. Det ble dårlige tider – de mye omtalte 30-åra kom. Arbeiderne hadde trusselen hengende over seg at arbeidsplassene kunne bli nedlagt, eller det kunne bli mindre utbetalt i lønn. Det var alltid en viss spenning når Verkets sjefer meldte sin ankomst til kraftstasjonen, men det gikk vel bedre enn man turde håpe på, for far beholdt jobben, og kraftstasjonen ruslet og gikk. Bedre med ei lita lønn enn ingen! Så langt tilbake jeg kan huske var det alltid en hard kamp for det daglige brød. Ikke bare det at det var lite å kjøpe for, men det var faktisk en daglig kamp for de som bodde så avsides som maskinistfamiliene på Fossen gjorde. Mange måneder i året var det ikke veiforbindelse, for vinteren var lang, om sommeren bare en sti eller en dårlig kjerreveg. Ikke alle hadde ski og slettes ikke sykkel å ta seg fram på i 1920-åra.

Gruvearbeiderene i Folldal var likevel ikke blant dem som sto mye med "lua i handa". De gikk til streik og de måtte slåss mot streikebryterne – en hard kamp for det daglige brød.

Far var ingen jeger, men han satte ut snarer og fanget ryper og hare, og om sommeren fisket han blant annet i Einunna. Han var glad de opplevelsene han hadde i naturen, sjøl om han nok ikke var noe friluftsmenneske – det var nok heller en dyd av nødvendighet for å få mat i "gryta hennar mor."

Kraftstasjonen lå i Alvdal kommune på grensa til Folldal, for det var Einunna som var grensa mellom de to kommunene. Så vi tilhørte Alvdal, og det var 3 – 4 mil til sentrum der butikkene var. Vi hadde muligheten

til å bestille over telefon og få sendt varene med buss til Egnundbrua, eller til Einabu postkontor, som lå ca. 6 km fra Fossen. Det var også en landhandel ved Egnundbrua, der skolen lå, men den opphørte tidlig på 30-tallet.

Kraftstasjonen ble skadet i brann i 1935 på grunn av et lynnedslag. Jeg har en del bilder fra 1935 som vitner om stor aktivitet og mye folk på Fossen. Kraftstasjonen ble reparert og kom i drift igjen etter noen måneder.

Kraftstasjonen var selve hjertet for Folldal Verk, og maskinistene var virkelig nøkkel personer for bedriften. Hva var vel Folldalsgruva uten energi fra kraftstasjonen i Fossen?

Mor – Pauline og far – Severin, var fra Troms fylke, nærmere bestemt Nord-Lening og Nord-Reisa. Hvordan kunne de ha vært på Fossen? Ville de vekk fra et slitsomt liv

ved og på havet? Eventyrlyst og et lite håp om å finne lykken og et lettere liv sørpå?

De giftet seg i Alvdal kirke i 1920. Min bror Henry ble født i 1921, og jeg i 1927.

De bodde i den første maskinistboligen som ble bygget. Etter en tid kjøpte de et lite småbruk, Krokmoen, ved Egnund. Jeg vil anta at det ble gjort for at de lettere kunne skaffe seg mat til livets opphold. Da hadde de blant annet mjølk, smør, egg og kjøtt.

Far gikk fram og tilbake fra Fossen, mens mor bodde på bruket sammen med oss barna. Og det ble kortere skoleveg, så broren min var heldig i så måte. Da jeg begynte på skolen i 1935, var vi tilbake på Fossen. Det ble vel for vanskelig økonomisk å beholde bruket.

De møblene vi hadde, snekret far – med tollekniv og tålmod. Han var en rolig, snill og tålmodig mann i alle sammenhenger. Når alt gikk som det skulle i stasjonen brukte han tida til skomakerarbeid. Reparerte og sydde sko til oss og naboene. Han brøt opp tyristubber med håndkraft, siden var det å hugge bort alt råttent og lage fliser som han la opp i et bestemt system, og etter hvert tok tjæremila form. Det var et stort og spennende øyeblikk når tjæremila skulle tennes. Noen av bygdas karer var møtt opp som hjelpere, men ellers var det mest skuelystne. Det tok sin tid før en kunne tappe tjære og flere døgn totalt, og far var ikke i seng så lenge mila brant.

Hvordan det var å være barn og vokse opp med fossen som nærmeste nabo? Det var vel ikke annerledes enn for barn flest som vokste opp i grigrendte fjellbygder. Den største forskjellen var vel at vi var innflyttere og ikke levde av småbruket og skogen, slik de fleste andre i grenda gjorde.

Litt ensomt var det å ikke ha noen å leke med, men jeg var i min fantasiverden og jeg reiste til et sted som het Vesteheimen og der var det mange barn å leke med. Mor og far dro på smilebåndet når jeg fortalte om alle

Arvid Reitan og Ingrid med dukka i lekestua.

barna som bodde i Vesteheimen og alt vi lekte med der. Min lekestue besto i gamle trekasser som var plassert under et stort furutre. Kongler var husdyra mine, og ei hjemmelaget dukke i en bunad så fin og krøller i håret. Tenk at dette vidunder av ei dukke var min!

Julegaver var det ikke i vårt hjem. Jul for meg var pynting av juletre i ei stue som var vasket fra gulv til tak og jeg husker ikke annet enn at julekveldsmaten var ribbe og pølse og multekrem, hvis det hadde vært multear. Appelsiner og amerikanske epler, og alle hadde bada i stampen og fått rene og kanskje noen nye klær på. Ja, da var det jul på Fossen.

Ei jul husker jeg veldig godt. Jeg fikk være med mor til Alvdal, og jeg var veldig opptatt med å se på alle lekene der, og spesielt et koppestell i det fineste porselen! Det kunne jeg ikke få, for mor kom og sa at nå måtte vi gå. Fra den julekvelden visste jeg hva julegave var, for da den store kvelden kom, lå koppe-stellet under juletreet hos oss!

På nærmeste gård, Strålberg, var jeg mye i oppveksten, for der var det mange barn å leke med. Vi lekte som unger flest, men tok også del i gårdens arbeid. Mens vi ventet på at dyra spiste opp fôret sang og danset vi, og lærte både reinlender og Røros-pols på fjøsgulvet.

Jeg var med min gudmor, Maria Strålsjøhaug, på setra i Rødalen om sommeren. Jeg var glad i dyr og jeg mjølka geiter og kuer og deltok i arbeidet på setra. Men du verden som jeg lengtet hjem i blant.

Vi som bodde oppi Strålsjøåsen hadde lang veg ned til Egnund skule. Jeg har ikke glemt slitet når jeg som lita basket meg fram i snøhaugen og det kunne være 25 – 35 kuldegrader over lange perioder. Og skiløypa var føket igjen til jeg skulle gå hjem. Jeg husker det ble nevnt at man kanskje burde brøyte vegen, men det ble svart at det var ikke nødvendig, for ungan' oppi Åsen var så flinke til å gå på ski!

Vi gikk i skola annenhver dag i 7 år, det ble 3 og et halvt års skolegang, det, og ikke så mye å stille opp med for en 15-åring som skulle ut i den store verden og stå på egne ben – og attpåtil var det krig. På den tiden var det ingen framtid i det at du var god på ski!

Det var lang vinter og kaldt. Skulehuset var nok heller ikke varmt, for snøen tinte ikke på beksømskoa mens vi var inne. Og matpakka var dypfrost og mjølka hadde blitt til is. Vi gikk annenhver dag og vi hadde samme lærer i alle fag. Men vi lærte både å lese og skrive.

I et ukeblad så jeg et bilde av ei dame som satt ved skrivemaskinen, og jeg tenkte at kanskje også jeg kunne bli kontordame og slippe alle de tunge løft som var på en gård. Jeg startet min handelsutdannelse på Hamar under krigen, og jeg fikk min drøm oppfylt – jeg ble kontordame!

Det var kanskje litt annerledes å vokse opp på Fossen likevel, en ble preget av livet til gruwearbeiderne og deres kamp for det daglige brød. Det viser nok også de valg jeg har tatt senere i livet.

Det ble nok etter hvert bedre lønns- og arbeidsforhold – mye takket være arbeidernes

kamp. Men så kom krigen og rev ned alt som var bygd opp. Kraftstasjonen var et mål for tyskerne, og vi hadde mange soldater i og ved Fossen, og flyene suste over hodene våre. Vi ble boende og evakuerte ikke, alt gikk bra. Kraftstasjonen ble ikke bombet. Egnundbrua ble sprengt og tyskerne kjørte da over ved Fossen og videre opp Folldalen. Brua ble senere reparert, og vi så ikke mer til tyskerne under krigen.

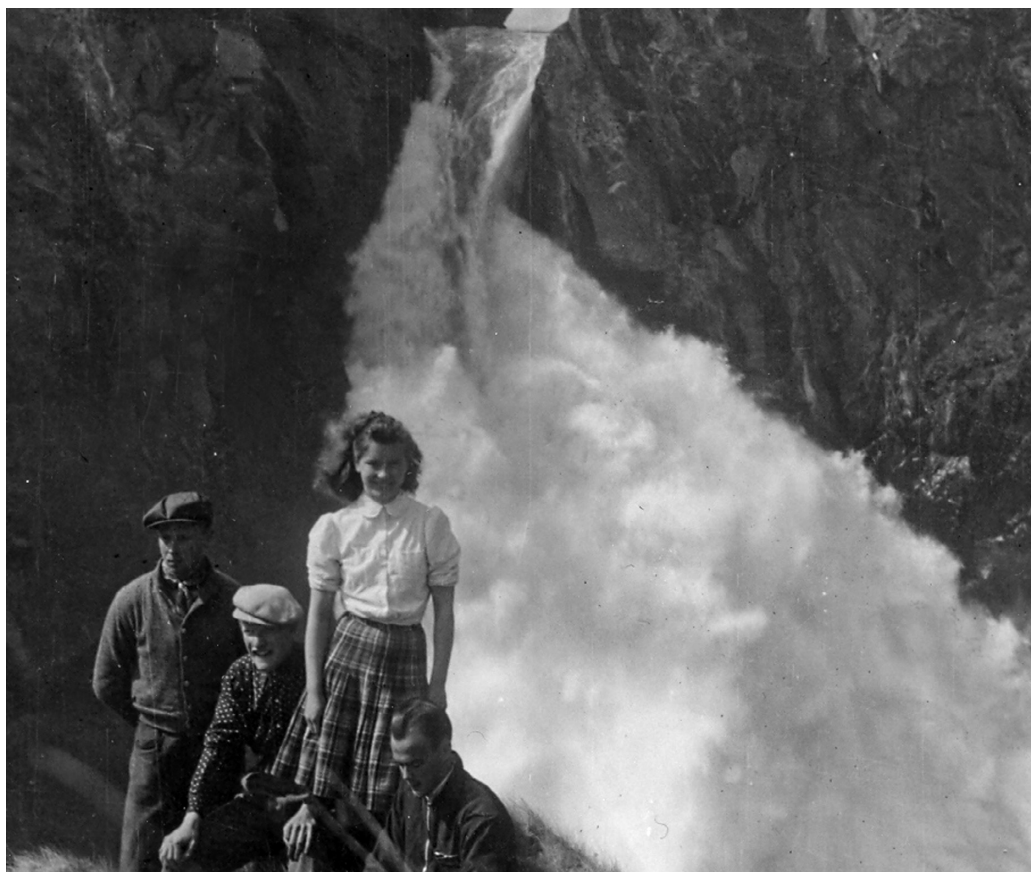
For oss på Fossen ble det atter en gang kamp for å skaffe det daglige brød. Det ble rasjonering og ei vanskelig tid. Vi hadde gått lange veier etter maten før, men nå var det i tillegg ikke lov å bære mer mat på ryggen enn rasjoneringskortene tilsa. Vi hadde noen høner og en gris, så vi måtte jo også bære maten dyra skulle ha.

Rokken til mor gikk nesten døgnet rundt, for vi kardet ull og laget garn som vi strikket lusekofter, selbustrømper og annet av. Dette kunne vi bruke som byttmiddel.

Når jeg tenker tilbake skjønner jeg ikke hvordan vi klarte å overleve i krigsåra. Vi visste i hvert fall ikke hva nåtidens folkesykdom – “fedme”, var.

Vi må ikke glemme “det svake kjønn” – hvordan var det egentlig å være kone og mor på Fossen? Jeg er ikke i tvil om at det måtte være slitsomt både fysisk og psykisk. I min tid var det to familier ved Fossen og to mødre – Marit Reitan og min mor. Det var nok ikke hver dag de visste hvordan de skulle trylle fram nok mat – skapet manglet det meste, og det var ingen butikk på hjørnet og det var dessuten lite å kjøpe for. De var datidens helter og ikke “det svake kjønn”, men heller det “sterke”. Sammen med sine menn hadde de fortjent både medaljer og statue!

Mor og far lengtet nok mange ganger tilbake til midnattsolen og havet – det var opp gjennom årene et stort savn. Slik er det

Ved Fossen. Fra venstre Johs. Stadheim, Sverre Moseng og Ingrid. Foran til høyre en ukjent.

vel for oss alle, vi lengter tilbake til barndommens dal. Far fortalte meg at han mente å være ved Follidal Verk bare en kort tid, men han ble der livet ut.

Det var, som før nevnt, ingen dans på roser for de som bodde på Fossen. Det var tungvint, med lange avstander til buss, post og butikk – og alt måtte bæres hjem på ryggen.

Ingen ting som står stille her i verden – de som levde og strevde på Fossen er borte, og de tok med seg kraftstasjonens historie i sin grav. Mitt barndomshjem er jevnet med jorden – det som naturen en gang ga, tar den nå tilbake. Men en glemmer ikke sine røtter.

Da den nye kraftstasjonen ble bygd, ble Einunna lagt i rør – Egnundfossen og elva er borte. Fossen brummer ikke mer – alt er stille – slutten er et faktum.

Det at elva Einunna forsvant, er et alvorlig inngrep i naturen – et stort sår som aldri vil gro – elvene Folla og Einunna vil aldri møtes igjen.

Ingrid Bjørnstad
2260 Kirkenær
ingrid.bjornstad@brednett.no